

NEOLİBERAL YAKLAŞIM VE YÖNETİŞİM KAVRAMI

Dr. Esra Yüksel ACI

Bu yazıda, uluslararası sistemin 1970'li yılların başından itibaren içine düştüğü krizin aşılması ve sermayenin küreselleşmesi süreciyle eşzamanlı olarak gelişmeye başlayan neoliberal yaklaşımların dayandığı devlet anlayışı ile son yıllarda sıkça sözü edilen yönetim kavramının dayandığı devlet anlayışı arasındaki paralellğe değinilecektir. Bu bağlamda öncelikle söz konusu yaklaşım ve kavramın gelişmesine zemin olması bakımından uluslararası sistemin içine düştüğü kriz ve krizin aşılma koşullarından bahsedilecektir. Daha sonra neoliberal yaklaşımların genel çerçevesi ve dayandığı devlet anlayışına yer verilecek ve nihayet yönetim kavramı ile olan ilişkisi ortaya konmaya çalışılacaktır.

Giriş

Uluslararası sistemin 1970'li yılların başından itibaren içine düştüğü krizin kısa sürede uluslararasılaşarak derinleşmesi, bir yandan uluslararası sistemin ayrılmaz bir parçası olması nedeniyle az gelişmiş ülke* leri etkilerken, diğer yandan AGÜ'lerin krize dahil olmaları uluslararası sistemin söz konusu krizini daha da derinleştirmiştir. Nitekim gelişmiş kapitalist ülkelerde başlayan kriz, bu ülkelerin AGÜ'lere yönelik mal ve hizmet taleplerini azaltmış; böylece petrol ihracatçısı ülkeler hariç diğer AGÜ'lerin ihraç ettikleri hammadde fiyatlarını düşürerek ihracat gelirlerini eritmiştir. Ayrıca gelişmiş ülkelerde büyüyen ve uluslararasılaşan oligopolcü firmaların kar marjlarını, fiyatlarını yükselterek korumaya çalışmaları, bu ülkelerden ithal ikameci sanayilerin gerektirdiği girdileri ithal eden AGÜ'lerde ithal maliyetlerinin artmasıyla birlikte varolan enflasyonun daha da yükselmesine neden olmuştur. Böylece dış ticaret hadlerinin AGÜ'lerin aleyhine işlemesi süreci derinleşmiştir.¹ Söz konusu sürece, İkinci Dünya Savaşı sonrasında AGÜ'lerin, ABD'nin hegemonyası altındaki uluslararası sermaye birikimi sürecine katıldığı ithal ikameci sanayileşme stratejisinin, iç pazara dönük yapısı gereği ihracatın görece önemini yitirmesi eklenince, AGÜ'ler giderek ağırlaşan döviz darboğazı, ödemeler bilançosu açıkları ve sonuçta çok büyük dış borç yükleri ile karşı karşıya kalmışlardır. AGÜ'lerin aşırı borçlanma taleplerinin, bir yönüyle bu ülkelerin yukarıda belirtilen gereksinimlerinden kaynaklandığı görülmektedir. Ancak

* Bundan sonra AGÜ olarak anılacaktır.

¹ D.Evans, "The Long-Run Determinants Of North-South Terms Of Trade And Some Recent Empirical Evidence", *World Development*, Vol.15, No.5, 1987.

borçlanmanın arz yönü dikkate alındığında, bu durumun, söz konusu dönemde uluslararası sermaye birikim sürecinin uzun süreli krizi ile yakından ilişkili olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim bu dönemde dünya petrol fiyatlarındaki artışın yarattığı petro-dolarlar özel büyük bankaların çok düşük faizle borç verme kapasitesini artırmış, bu bankaların AGÜ' lere kredi verme olanaklarındaki artış, 1970' li yıllarla birlikte uluslararası finans piyasalarında borç krizi denen bir duruma yolaçmıştır.² Söz konusu borç krizi, AGÜ' lerden olan alacaklı batılı bankaların iflasından ve uluslararası finans sisteminin büyük bir sarsıntı geçireceğinden korkulduğu için dış borçlarını ödemelerini sağlamak amacıyla bu ülkeler üzerindeki baskıların artmasına neden olmuştur. Zira artan bu borçlar, kemer sıkma ve aşırı kemer sıkma politikalarını zorla kabul ettirmek için birer politik baskı olarak kullanılmıştır.³ Böylece İkinci Dünya Savaşı sonrası kapitalizmin genişleme döneminde uluslararası sermaye hareketlerini düzenleyecek bir dünya para sistemi oluşturmak üzere üye ülkelerin para politikalarının eşgüdümünü sağlamak amacıyla kurulan IMF başta olmak üzere, Dünya Bankası gibi uluslararası kurumlar ve gelişmiş ülke hükümetleri, AGÜ' lere neoklasik iktisatçıların istikrar ve yapısal uyum politikaları olarak adlandırdıkları söz konusu kemer sıkma politikalarının uygulayıcısı olma işlevini üstlenmişlerdir.⁴ Bu amaçla IMF' nin AGÜ hükümetlerine sunduğu bu politikalardan kasıt etkin kaynak kullanımını sağlayacak piyasa serbestleştirilmesini sağlamaktır. Bu nedenle reform niteliği taşıyan politikaların yavaş değil, şok terapi şeklinde hızlı olmasının önemi vurgulanmaktadır. Bu reformlar, AGÜ' lerin, hızla uluslararasılaşan mali, ticari ve üretken sermaye ile bütünleşmesi sürecine girerek ekonomisini dış pazara açacak, başta sendikal faaliyetlere kısıtlama getirilmesi, ücretlerin düşürülmesi, özelleştirme, deregülasyon, sosyal devlet harcamalarının kısılması olmak üzere bir dizi yapısal düzenlemeyi barındırmaktadır.⁵ Uluslararası finans çevrelerinin, AGÜ' lere kredi verme koşulu olarak IMF' nin onayını yani söz konusu düzenlemeleri öne sürmeye başlamaları ile 1982 yılında bir borç yönetme kurumu haline gelen IMF, Dünya Bankası' nın geliştirdiği yapısal uyum programlarının uygulanmasına da yardımcı olmaktadır. IMF' nin son yıllarda AGÜ' lere yönelik uzun vadeli yapısal uyum kredileri, bu ülkeleri uluslararası rekabete açan liberalizasyon politikaları ve mali ve parasal istikrarı sağlamaya yönelik önerilerinden oluşan istikrar tedbirleri, Dünya Bankası' nın yapısal uyum politikaları ile bütünleşmektedir. Bu şekilde IMF' nin kredi

² Neşecan Balkan, **Kapitalizm ve Borç Krizi**, İstanbul: Bağlam Yayınları, 1994, s. 46.

³ A.G. Frank, 1983, "İdelojinin Bunalımı, Bunalım İdeolojisi", **Dünya Ekonomisi, Bunalım ve Siyasal Yapılar**, Çev.Orhan Esen ve Diğerleri, İstanbul: Belge Yayınları, s.155.

⁴ Neşecan Balkan, "Seattle ve Washington: Kim, Neden İsyandır?", **İktisat Dergisi**, Temmuz 2000, Sayı.403, s. 68.

⁵ Tülay Arın, **Uluslararası Para Fonu, Dünya Bankası ve Birleşmiş Milletler'in Kalkınma Stratejileri**, İstanbul: Petrol-iş Year Book for 1993-1994, 1995, s.551.

koşulları, dış ödemeler dengesi sorunundan ekonominin temel organizasyonu sorununa kaymıştır. IMF anlaşmaları yapısal reformların gerçekleştirilebilmesine uygun sürelerle yapılmaya başlanmıştır. Böylece IMF ve Dünya Bankası politikaları eskiden olduğundan çok daha fazla paralelleştirilmiştir.⁶ Dünya Bankası' nın AGÜ' lere önerdiği yapısal uyum politikaları, IMF' nin istikrar tedbirleri paralelinde ihracatın teşvik edilmesini, etkin bir kaynak kullanımını, sürdürülebilir bir ticaret dengesini ve sürekli bir büyümeyi hedef göstermektedir. Bu hedeflere varabilmek için Dünya Bankası, yapısal uyum politikaları altında, iç talebin kısılması, dış ticaret rejiminin serbestleştirilmesi, enflasyonun düşürülmesi, dış dengenin sağlanması gibi makro ekonomik dengeye ulaşmak üzere para, maliye ve döviz kuru politikaları ile kurumsal ve idari yapıda reformların yapılmasını önermektedir. Bu bağlamda yapısal uyum programlarını iki aşamada ele almak mümkündür. Birinci aşama olan "istikrar", hızlı devalüasyonları ve genellikle kamu harcamalarında büyük ölçekli kısıtlamaları içerirken, bunu izleyen ikinci aşama olan "uyum" ise çeşitli derecelerde uygulanan deregülasyon, özelleştirme, kamu bürokrasilerinin tasfiyesi gibi önlemlerle ekonomik yapıların ve kurumların dönüştürülmesinden oluşmaktadır.⁷

Sonuç olarak gerek IMF gerekse Dünya Bankası tarafından yürütülen iç talebin kısılmasına yönelik istikrar ve yapısal uyum politikaları, üretimi ihracata yönlendirmek suretiyle AGÜ' lerin yeni uluslararası sermaye birikim sürecine dış talebe yönelik bir kalkınma stratejisi ile entegrasyonunun temellerini de atmıştır.⁸ Aynı görüş ya da istek AGÜ' lerin kendilerinden de gelmiş; yukarıda vurgulandığı gibi, bu ülkeler kendi kendini yeniden üretmez hale gelen iç pazara dayalı ithal ikameci sanayi yapısını dış pazara, özellikle de gelişmiş ülkelerin pazarına açacak bir uyum sağlama çabası içine girmişlerdir. Bu uyum sağlama biçiminde AGÜ' lerin üretim ve gelir düzeyini belirleyen, iç pazardaki talep değil, dış talep olduğundan, ücretlerin yükselmesine yönelik sosyal refah devleti politikaları da işlevini yitirmiş; tersine, üretilen mallar iç pazarda değil, dış pazarda tüketilmek üzere üretildiğinden, devlet ücretlerin baskı altında tutulmasına yönelik istikrar ve yapısal uyum politikalarını uygulama işlevini üstlenmiştir.⁹ Bu bağlamda uluslararası sistemde yaşanan gelişmeler ile birlikte talep yönlü Keynesci politikaların tasfiyesi, aynı zamanda, AGÜ' lerde tıkanan ithal ikameci sanayileşme stratejisinin gerektirdiği iç pazara dönük politikaların ve sosyal refah devleti anlayışına dayalı kalkınma yaklaşımlarının terkedilmesini de gündeme getirmiştir. Böylece teorik olarak

⁶ Tülay Arın, s. 548.

⁷ A. Leftwich, "Governance, The State And The Politics Of Development", **Development And Change**, Vol. 25, 1990, s. 366-367.

⁸ H. Gülalp, 1987, **Gelişme Stratejileri ve Gelişme İdeolojileri**, Ankara: Yurt Yayınları, s.48.

⁹ F. Başkaya, 1991, **Az gelişmişliğin Sürekliliği**, İstanbul: İmge Kitabevi, s. 134.

Monetarist iktisat okulunun görüşlerine dayanan politikalar, 1970' li yıllarda derinleşen kriz ile birlikte, iktisat teorisine ve politikalarına yön vermeye başlamıştır. M.Friedman' ın görüşleri çerçevesinde geliştirilen söz konusu yaklaşım, 1970' li yıllarla birlikte hızla düşen kar oranlarının tekrar yükseltilmesine yönelik arz yönlü politikaları savunmakta, devletin ekonomi üzerindeki aktif müdahalelerinin azaltılması gerektiğini ileri sürmektedir. Devlet harcamalarının azaltılması gereği üzerinde duran görüşün politik çıkarımları, 1980' li yıllarla birlikte, ABD ve İngiltere başta olmak üzere pek çok gelişmiş ve AGÜ tarafından dikkate alınmış, özellikle devletin sosyal hizmetlere yönelik harcamalarının azaltılması girişimleri gündeme gelmiştir. İngiltere' de Thatcher hükümeti, toplumun düşük gelirlili kısımlarına yönelik yardım programlarını, hem devlet düzeyinde hem belediyeler düzeyinde sona erdirmiştir. ABD' nde ise Reagan' ın programı çok açık bir şekilde devlet harcamalarının yeniden bölüşümcü ve sosyal ücreti arttırıcı bir şekilde değil de sermayeye yardım edici şekilde kullanılmasını öngörmüştür.¹⁰ Devlet harcamalarının ciddi bir biçimde azaltılmasından yana olan Monetarist görüş, neoliberal yaklaşımın pazara öncelik veren "minimal" devlet anlayışına da temel teşkil etmiştir. Bu bağlamda aşağıda ana hatlarıyla neoliberal yaklaşımın ileri sürdüğü tezlere yer verilmektedir.

Neoliberal Yaklaşımlar

1-Neoliberal yaklaşıma göre üretim ve dağıtım mekanizmalarının bütünüyle piyasa güçlerine terk edilmesi, serbest piyasa mekanizmasının devlet müdahalesi olmadan tüm kurum ve kurallarıyla uygulanması gerekir. Buna göre özel girişim desteklenmeli, ulusal ve uluslararası düzeyde gerek mal gerek girdiler anlamında tam bir ticaret, sermaye yatırımı ve üretim serbestliği olmalıdır. Bu bağlamda Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması (NAFTA), Avrupa Birliği (AB) gibi uluslararası ticarete ve yatırıma daha büyük oranda açıklık getiren bütünleşmelerin başarısı örnek olarak gösterilmekte; böylece hem iktisadi büyümede sürekli artış sağlandığı hem de bu artışın toplumun tüm bireylerine fayda getirdiği ileri sürülmektedir. Neoliberal yaklaşımda klasik iktisadın varsayımlarına geri dönüşün bir uzantısı olarak, sosyal sınıflar bütünü değil, bireylerden oluşan bir bütün olarak görülmektedir. Özel çıkarlar devleti olarak adlandırılan bu devlet anlayışına göre; karar süreçlerinde toplumu oluşturan bireylerin tercihlerine eşit ağırlıklı olarak yer verildiği düşünülmekte, dolayısıyla bireylerden oluşan toplumda çoğunluğun

¹⁰ Ç. Keyder, 1983, *Toplumsal Tarih Çalışmaları*, Ankara: Dost Kitabevi, s.339.

tercihlerine göre kararlara yön veren devlet biçiminin en iyi biçim olduğu ileri sürülmektedir.¹¹

2-Neoliberal yaklaşımın diğer bir tezi ise devlet harcamalarında ciddi miktarda kısıntıya gidilmesi gereğidir. Özellikle sosyal devlet harcamaları olarak ifade edilen, eğitim, sağlık, ulaşım, fiziki altyapı gibi kamusal alanlarda yapılan harcamaların kısılması gerektiği öngörülmektedir. Bu duruma gerekçe olarak öncelikle bu tür harcamaların devletin yükünü gereksiz yere ağırlaştırarak daha etkin bir devletin varlığını engellediği gösterilmektedir. Buna göre; AGÜ' ler başta olmak üzere dünya ülkelerinin çoğunluğunda 1970' lerin ortalarından itibaren büyüme hızının yavaşlaması sonucu, kamu kesiminde istihdamın ve kamu hizmetlerinin devamlılığının garanti altına alınarak krizin atlatabileceğini ümit eden hükümetler yoksul kesime yönelik kamu harcamalarını finanse etmek için aşırı derecede borçlanmaya gitmişlerdir. Neoliberal yaklaşımın bu tür harcamaların kısılmasına yönelik gerekçelerinden bir diğer ise söz konusu harcamaların sosyal ücreti arttırarak aslında bireyleri verimsizliğe ittiği görüşüne dayanmaktadır. Sosyal refah devleti anlayışının tasfiyesi olan bu durum, aynı zamanda gelir dağılımı mekanizmasının piyasa mekanizmasına terkedilmesi anlamına da gelmektedir. Piyasa mekanizmasına öncelik veren neoliberal anlayış, kamusal mal üretim ve tüketimine dayalı devlet anlayışını minimize etmekte; bunun yerine bireysel üretimi ve tüketimi getirerek toplumun yoksul kesimlerinin tembellikleri ve verimsizlikleri nedeniyle yoksul kaldıkları gibi bir sonuca ulaşmaktadır. Dolayısıyla yoksul kesimin sorunlarının piyasa mekanizması dahilinde çözülmesi vurgulanarak, gelir dağılımı sorununun çözümüne ilişkin karar süreçleri de devletin insiyatifinden piyasa insiyatifine terkedilmektedir.¹²

3-Neoliberal yaklaşıma göre devletin, çevrenin korunması, iş güvencesinin sağlanması, eğitim, sağlık gibi kamusal alanlarda aktif üretici olmaya kadar uzanan geniş bir yelpazede değerlendirilebilen müdahale biçimlerinin minimize edilmesi gerekir. Deregülasyon olarak ifade edilen bu anlayış göre devletin piyasa ekonomisine müdahalesi asgari düzeyde tutulmalı ve sadece piyasanın daha iyi işlemesini sağlayacak şekilde yasal ve kurumsal ortamı düzenlemekle sınırlı olmalıdır. Bu bağlamda devlet, sağlık hizmetlerini üstlenmek, fiyatları belirlemek gibi doğrudan müdahalelerden vazgeçmeli, özel sağlık kurumlarını denetlemek,

¹¹ Maureen Mackintosh, 1992, **Questioning The State, Development-Policy And Public Action**, Marc Wuyts, Maureen Mackintosh, Tom Hewitt, (Ed.), Oxford: Oxford University Press, s. 131.

¹² Noam Chomsky, "Neoliberalism and Global Order: Doctrine and Reality", **The Economic Outlook**, <http://www.masterpage.com.pl/outlook> (8 Haziran 2000)

sektörde rekabeti teşvik ederek kaliteyi artırıcı müdahalelerde bulunmak gibi daha dolaylı yoldan düzenleyici müdahaleler ile piyasayı yönlendirmelidir.¹³

4-Neoliberal yaklaşımın en önemli tezlerinden bir diğeri ise “minimal” devlet anlayışı doğrultusunda kamu girişimlerinin özel kesime satılmasını savunması, yani özelleştirmeye hız kazandırılması gereği üzerinde durmasıdır. Eğitim, sağlık, sosyal güvenlik, öncü sektörler, kamu bankaları, demiryollarına kadar kamu kesiminin fiilen hizmette bulunduğu pek çok alandaki firmaların özel mülkiyete devredilmesinin, iktisadi etkinlik ve toplumsal refah açısından olmazsa olmaz bir koşul olduğu neoliberal çevreler tarafından yoğun bir biçimde dile getirilmektedir.¹⁴ Neoliberal yaklaşımlara göre devletin ekonomideki düzenleyici rolü kapsamlı bir özelleştirme sonrasında bile sürmek zorundadır. Özellikle kamu tekellerinin özel sermayeye satılması, bu durumda devlet tekelinin yerini özel tekelilerin alması olasılığını ortaya çıkartmaktadır. Bu nedenle söz konusu şirketlerin, mülkiyet devrinden sonra tekeli davranmaması, aşırı fiyat uygulamaları için devlet tarafından bazı düzenlemelerin yapılması gerekir.

Bu düzenleyici müdahalelerin hedefleri ana başlıklar halinde şöyle sıralanabilir:

- Söz konusu hizmetlerin tüketiciler arasındaki dağılımının etkin olmasını sağlamak, özel mülkiyetin hizmet dağılımında etkisizlik yaratmasını önlemek.
- Hizmetleri üreten firmaların o hizmetleri en düşük maliyetle, dolayısıyla en verimli şekilde üretmelerini sağlamak.
- Evrensel hizmet sağlamak, yani hizmetin, maliyetini karşılayacak durumda olmayan bölgelere veya gelir gruplarına bile ulaşmasını sağlamak
- Hizmeti üreten firmaların hakim konumlarından rant yaratmalarını önlemek, tüketicilerin ödediği fiyatların makul olmasını sağlamak.

Ayrıca özelleştirilmesi düşünülen sektörlerde özel kesimden yatırımcıların teşvik edilmesi için bazı hedeflerin devlet tarafından gözetilmesi gerekmektedir. Bu hedefler arasında yatırımcıların rekabetçi bir kar elde etmelerini öngörmek,

¹³ World Bank, **World Development Report**, Washington D.C., 1988, s.136.

¹⁴ J.Martinussen, 1997, **Society-State and Market: A Guide to Competing Theories of Development**, London: Zed Books, s.263. Ayrıca bkz. Elmar Altvater, 1985, “Yeni Liberal Karşı-Devrimin Mübtezelliği”, **Kriz, Neoliberalizm Ve Reagan Dosyası**, R.Zarakolu, (Der.), Dünün Ve Bugünün Defterleri Dünya Sorunları Dizisi Sayı.1, İstanbul: Alan Yayıncılık, s.60-61.

yatırımcıların teknolojik yenilikleri yakından takip edecek biçimde yatırım yapmalarını sağlamak, uygulanan tüm kuralların istikrarlı olacağına ve firmaların aleyhine değiştirilmeyeceğine ilişkin kurumsal düzenlemeleri önceden açıkça ifade etmek yer almaktadır. Bu bağlamda neoliberal yaklaşıma göre; piyasaları düzenleme görevini üstlenecek olan devlet, toplumsal refahın artmasına yönelik hedefleri yerine getirmelidir. Burada önemli olan yatırımcıları devletin keyfi davranmayacağı yönünde ikna etmektir; bu ise karar alma süreçlerinde düzenleyici rol alan devletin, kararlarında saydam, etkin ve açık olduğuna dair yatırımcıları inandırması ile mümkün olmaktadır.¹⁵

5-Neoliberal yaklaşımın özellikle AGÜ' ler açısından önem taşıyan yönü, uluslararası sistemin 1970' li yılların başından itibaren içine düştüğü kriz ile birlikte bu ülkelerin, değişen uluslararası sermaye birikim sürecine ihracata dayalı kalkınma modeli ile entegre olmalarına zemin hazırlamış olmasıdır. Daha önce vurgulandığı gibi kapitalist sistemin uluslararasılaşma sürecinin yaygınlık ve hız kazandığı, küreselleşme olarak adlandırılan yeni bir aşamaya girdiği söylemi, neoliberal yaklaşımca belirlenmiş; bu yaklaşımın pazar öncelikli tezleri doğrultusunda devlet müdahalesinin kapsamı ve sınırları yeniden tanımlanmıştır.

Yukarıda ana hatları ile verilen, uluslararası sistemin yeni bir aşaması olduğu ileri sürülen ve temelini pazar öncelikli neoliberal yaklaşımların oluşturduğu sürecin, AGÜ' lere sunduğu dışa açık kalkınma modeli doğrultusunda merkezi rol verilen devletin yapacağı düzenlemelerin kapsamı ve sınırları uluslararası çevreler tarafından yönetim kavramı ile yeniden tanımlanmaya başlanmıştır. Aşağıda yönetim kavramının dayandığı devlet anlayışı sözü edilen koşullar bağlamında incelenecektir.

Yönetişim Kavramı

Neoliberal yaklaşımın yukarıda maddeler halinde sıralanan minimal devlet anlayışı, Dünya Bankası tarafından AGÜ' lere yönelik olarak yapılan ve yapısal uyum içinde istikrarlı büyüme iddiasını taşıyan çalışmalarda yoğun bir biçimde ilgi görmüştür. Bu anlamda Dünya Bankası' nın sunduğu "piyasa dostu devlet" anlayışı minimal devlet anlayışını destekler gözükmektedir. Nitekim banka tarafından ilk defa 1991 yılı raporunda "piyasaya dost yaklaşım" olarak sunulan ve giderek daha çok AGÜ tarafından uygulanan anlayışa göre; devlet, piyasanın yerini almak üzere değil, fakat piyasadaki aksaklıkları gidermek üzere hareket etmelidir. Piyasa ile devletin birbirinin alternatifi değil, tamamlayıcısı olduğu bu yeni ilişki tarzında piyasa ile devlet arasında birbirine zıt değil, aksine birlikte hareket etme durumu

¹⁵ World Bank, **World Development Report 1991-The Challenge of Development**, Washington D.C., 1991, s.4

geçerlidir.¹⁶ Bu amaçla devlet, piyasaların etkin bir biçimde işleyebilmesi için gerekli bazı kamusal mal ve hizmetlerin üretilmesi ve satılması konusunda piyasa ile ortak hareket edecek şekilde tüm kurumsal ve hukuksal düzeni oluşturmakla yükümlüdür. Örneğin, bu anlayışa göre; piyasanın ihtiyaç duyduğu elektrik üretimi devlet tarafından sağlanırken, buna karşılık topluma yönelik alt yapı hizmeti olan yollar devletin sağlayacağı parasal ve teknik destekler ile piyasa tarafından inşa edilmelidir. Benzer bir anlayış ile; devletin vergileme, yasaklama, cezalandırma ve piyasa ile ortaklaşa girişimlerde bulunmak gibi düzenleyici rolünün önemi büyüktür. Devlet vergileme gücü ile kamusal malların üretiminde finansmanı temin ederken, yasaklama ve cezalandırma gücüyle güvenlik ve mülkiyet haklarını garanti altına almaktadır.¹⁷ Ancak yapılan tüm bu düzenlemelerin ulusal ve uluslararası piyasa şartlarına göre yeniden ve sürekli olarak değerlendirilmesi, hükümetlerin keyfi uygulamalarından arındırılarak kurala bağlanması ve topluma karşı şeffaf olunması, piyasaya dost yaklaşımın öngördüğü devlet-piyasa ilişkisinin en temel unsurlarındandır. Bu bağlamda Dünya Bankası' nın 1997 yılı Kalkınma Raporu' nda, AGÜ' lerde devletin piyasalara daha etkin ve düzenleyici bir takım müdahaleleri geçerli olmadıkça bu ülkelerin kalkınamayacakları önemle vurgulanmaktadır.¹⁸ Dünya Bankası' nın, neoliberal yaklaşımın minimal devlet anlayışı doğrultusunda önerdiği yapısal uyum içinde istikrarlı büyüme iddiası beklenen şekilde sonuçlanmamıştır. Daha etkin kaynak kullanımı, daha yüksek büyüme oranları ve daha düşük enflasyon oranı iddiasını taşıyan neoliberal yaklaşım, yatırımların azalmasına, işsizlik oranlarının yükselmesine, durgunluk içinde yüksek enflasyona neden olmuştur. Ayrıca gerek AGÜ' ler içindeki gelir farklılıkları, gerekse bu ülkeler ile gelişmiş ülkeler arasındaki gelir açıkları daha da büyümüştür.¹⁹

Yapısal uyum programlarının beklenen başarıyı sağlayamamaları, program çerçevesinde uygulanan ve sosyal devlet harcamalarında kısıntıya gidilmesini öngören politikalara karşı toplumsal huzursuzlukların yoğunlaşmasının da etkisiyle eleştiriler almış, AGÜ' lerin, kalkınma sürecinde başarılı olmaları için karar mekanizmalarında daha etkin bir anlayışı işler hale getirmeleri gerektiği ileri sürülmeye başlanmıştır. Bu bağlamda başta Dünya Bankası olmak üzere uluslararası kuruluşlar tarafından, devletin karar mekanizmalarında baskın olduğu dönemin

¹⁶ World Bank, **World Development Report**, Oxford: Oxford University Press for the World Bank, 1991, s. 1

¹⁷ G. Roth, 1991, **The Private Provision Of Public Services In Developing Countries**, New York: Oxford University Press Published For The World Bank, s. 34.

¹⁸ World Bank, **World Development Report 1997-The State In A Changing World**, Washington D.C., 1997, s.41.

¹⁹ United Nations Conference On Trade And Development, **UNCTAD, Trade And Development Report**, New York: United Nations, 1999, s.22.

geride kaldığı, artık farklı aktörlerin karar mekanizmalarının farklı yönlerini kontrol ettiği yeni bir yönetim anlayışının hakim olacağı bir döneme girildiği iddiaası gündeme getirilmiştir. Dünya Bankası tarafından yönetim olarak ifade edilen bu anlayışa göre, devlet, piyasaya daha etkin işlemesi için gereken yasaları düzenlemeli ve pazarın ihtiyaç duyduğu mal ve hizmetleri asgari maliyetle temin etmelidir. Bu anlamda yönetim kavramı, piyasayı kurula bağlayarak düzenleyen, dışsal ekonomiler yaratarak işlem maliyetlerini azaltan ve reform çabalarını destekleyerek sivil toplumun gelişmesi için elverişli koşulları sağlayan piyasa dostu devlet anlayışına da gönderme yapmaktadır.²⁰

Yönetim kavramının ortaya çıkışını hazırlayan gelişmelerden ilki, daha önce vurgulandığı gibi, özellikle yeni kurumsalcı iktisat okulunun ekonomideki kurumsal değişkenlerin varlığına dikkat çekmesiyle birlikte AGÜ' ler açısından neoliberal yaklaşımın önem kazanmaya başlamasıdır. Nitekim yeni kurumsalcı iktisat, kalkınma sürecinde piyasanın etkinliğini arttırıcı koşul olarak yasal ve kurumsal değişkenlere verilmesi gereken önemi vurgularken, benzer bir biçimde, yönetim kavramının kalkınma sürecinde devletin karar mekanizmalarındaki rolünün biçimlendirilmesinin önemi üzerinde durulmaktadır.²¹ İkinci önemli gelişme ise, 1980' li yılların ortalarından itibaren dünyada yaşanan hızlı politik değişimlerin varlığıyla ilgilidir. Doğu Bloku' nun yıkılışıyla merkezi devlet planlarına dayanan siyasal rejimin bir tehlike olmaktan çıkışı, Batı' nın AGÜ' ler üzerindeki yaptırım gücünün kolaylaşmasına neden olmuştur. Çünkü bu şekilde Batı, bu ülkelere yönelik kalkınma stratejilerini de serbestçe dayatma imkanına kavuşmuştur. Öte yandan Doğu Bloku' nun yıkılışı ile merkezi otorite ekonomilerinin piyasa ekonomisine geçeceği, kısa sürede daha iyi yaşam şartlarına ve demokrasiye kavuşacakları beklentisinin olumsuz sonuçlanması, değişimin kendiliğinden olmayacağı, bunun ancak söz konusu ülkelerde idari yapı ve kurumlarda değişim yaratılarak mümkün olabileceği görüşlerini gündeme getirmiştir.²² Ayrıca Güneydoğu Asya ülkelerindeki başarının ardında ekonomik liberalizasyon değil, büyük ölçüde devletin piyasaları yönlendirmesindeki başarısının olduğu görülmüş; bu durum, yönetim kavramının desteklenmesinde de etkili olmuştur. Bu bağlamda AGÜ' lerin kalkınma sürecinde devlete, piyasaya ivme sağlamanın ötesinde, piyasayı yönetmek şeklinde merkezi bir

²⁰ Ayşe Tatar-Peker, 1996, "Dünya Bankası: Kalkınmacılıktan İyi Yönetim Söylemine",

Toplum ve Bilim, Sayı 69, s. 42.

²¹ Douglass C.North, 1995, "The New Institutional Economics And Third World Development", **The New Institutional Economics And Third World Development**,

J.Harris, J. Hunter, C.M. Lewis (Ed.), London: Routledge, s.24.

²² Philippe, Aghion, 1991, "The Transition To A Market Economy", **The European Bank For Reconstruction And Development**, P.Marer and S.Zecchini (Ed.), Paris: OECD, s. 251-52.

konum verilmiştir.²³ Son olarak; gerek AGÜ' llerde demokrasi hareketlerinin yükselişi gerekse Dünya Bankası' nın yapısal uyum programlarının olumsuz deneyimleri karşısında sivil toplum kuruluşları nın özellikle Birleşmiş Milletler nezdinde eleştirilerinin yoğunlaşması sonucu, Dünya Bankası, bu programların uygulanmasını kolaylaştıracak ve süreklilik kazanmasını mümkün kılacak bir kavramsal çerçevenin oluşturulmasına öncelik vermek durumunda kalmış, böylece yönetim kavramını yapısal uyum programlarının karşılaştığı eleştiriler karşısında düzenleyici bir çerçeve olarak ortaya koymuştur. Ayrıca söz konusu yönetim anlayışını, sürdürülebilir kalkınma ve temel ihtiyaçlar kavramlarına dayanan yeni kalkınma yaklaşımlarının ortaya koyduğu devlet anlayışı doğrultusunda biçimlendirmiştir.²⁴

Yönetişim kavramı, ilk kez 1989 yılında Dünya Bankası tarafından Afrika üzerine yayınlanan bir raporda dile getirilmiştir. Söz konusu rapora göre Afrika ülkelerinin az gelişmişlik sorununun temelinde yetersiz ve yolsuzluklarla çökmüş bir idari yapının varlığı yatmaktadır. Dünya Bankası, bu idari yapının ancak ekonomik işlerden mümkün olduğu kadar elini çekmiş, küçük fakat etkin bir devlet yapısı ile düzelebileceğini ileri sürmektedir.²⁵ Dünya Bankası' nın 1992 yılı raporuna göre yönetim, devletin elinde bulunan karar ve yürütme gibi bir takım yetkilerin, yerel yönetimlere, yarı özerk kamu kuruluşlarına, meslek kuruluşlarına ve STK' lara kaydırılmasını; böylece güçlü bir merkezi yönetim yerine, yerinden o yerde yaşayanların doğrudan katılımcılığını ve yönetimde yer almalarını öngören ve "yerindelik" olarak ifade edilen çok ortaklı bir yönetim anlayışını içermektedir. Bu bağlamda yönetişimin amacı, kamusal alanda varolan bir sorunun giderilmesinde ve kaynakların dağıtılmasında, kısacası karar mekanizmalarında bu sorundan etkilenen tüm aktörleri çok aktörlü bir düzen çerçevesinde söz sahibi kılmaktır.²⁶

²³ R.Wade, 1990, **Governing The Market: Economic Theory And The Role Of Government In East Asian Industrialization**, Princeton N.J: Princeton University Press, s.376.

²⁴ Bundan sonra STK olarak anılacaktır.

²⁴ World Bank, **World Bank Report-Implementing The World Bank's Strategy To Reduce Poverty: Progress And Challenges**, Washington D.C: World Bank, 1993, s.3

²⁵ World Bank, **Sub-Saharan Africa: From Crisis To Sustainable Growth**, Washington D.C: World Bank, 1989, s.14.

²⁶ World Bank, **World Bank Report- Governance and Development**, Washington D.C: World Bank, 1992, s.2. Dünya Bankası tarafından **yerindelik**, "herhangi bir sorunun çözümünde o soruna en yakın olan yönetim birimlerinin sorunu üstlenmesi ve yetkilerin söz konusu birimlerde toplanması" şeklinde tanımlanmaktadır. Banka' ya göre bu durum adem-i merkeziyetçiliği yani yerinden yönetimi gerektirmektedir. Bu konuda ayrıca Bkz. Mete Tunçay, **Sivil Toplum Kuruluşları İle İlgili Kavramlar, Tanzimattan Günümüze İstanbul'**

Dünya Bankası' na göre yönetim anlayışının oluşturulması için gereken koşulları şöyle özetlemek mümkündür:

Birinci önemli koşul, devletin bu yönetim anlayışında etkin ve verimli bir yapıya sahip olması gereğiyle ilgilidir. Bu anlamda devletin yönetimdeki yeri ve işlevi, kamu harcamalarının en düşük maliyetle gerçekleştirildiği optimal bir devlet büyüklüğünün ve profesyonel zihniyete sahip bir yönetici kadronun varlığına bağlıdır.²⁷ Kamu harcamalarının en düşük maliyetle gerçekleştirildiği optimal bir devlet biçiminin şekillendirdiği bir yönetim anlayışının temelinde, yansız yani bazı gruplara farklı avantajlar sağlamayan bir devlet anlayışının oluşması için devletin denetimi altındaki kaynakların azaltılması gerektiği tezi yatmaktadır. Böylece devletin küçülmesi, devletin rant yaratma kapasitesini asgari düzeye indirmekte; bu anlamda yansız devlet, piyasanın belirleyici olduğu karar süreçlerinde kaynakların en verimli ve etkin dağılımını mümkün kılarak minimal devlet anlayışı ile örtüşmektedir.²⁸ Devletin kamu hizmetlerini en düşük maliyetle gerçekleştirerek etkinliğini arttırdığı bu anlayışa göre; devletin gelirlerini kullanabileceği verimli alanlar da belirlenmiştir. Buna göre; devlet, rekabetçi bir ekonomik yapıyı oluşturmak ve devamlı kılmak üzere maliye ve diğer tüm makro ekonomik politikaların uygulanmasında, ekonomide işgücünün niteliğini arttırmak ve becerilerini geliştirmek için eğitim ve sağlık hizmetlerinin sağlanmasında, piyasanın etkin bir biçimde üretip satamadığı haberleşme ve diğer sosyal sabit altyapı yatırımlarının gerçekleştirilmesinde, yüksek kalitede sivil hizmet sağlayarak yönetimde etkinliğin sağlanmasında, yasal düzenlemelerin, kamu ya da özel çıkarları aşırı gözetmeden, rekabetçi yapıyı koruyacak şekilde düzenlenmesinde ve toplumsal refahın öncelikli yer teşkil etmesinde merkezi bir işleve sahiptir.²⁹ Gerek kamu giderlerinde etkinlik, gerekse kamu gelirlerini daha verimli alanlarda kullanmak bakımından devletin bu yönetim anlayışında üstleneceği işlev, profesyonel zihniyete sahip bir yönetici kadronun varlığına bağlanmaktadır. Başka bir deyişle, minimal devlet anlayışına dayanan yönetim kavramında, daha önceki kalkınma anlayışlarının devletin siyasi kadrolarına karar mekanizmalarında verdiği

da STK' lar, A.N. Yücekök, İ.Turan, M.Ö. Alkan, (Ed.) İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, 1998, s. 13.

²⁷ World Bank, **World Development Report- Governance**, Washington D.C: World Bank, 1994, s. 7.

²⁸ T.N.Srinivasan, "Neoclassical Political Economy, The State And Economic Development", **Asian Development Review**, No.3, 1985, s.43.

²⁹ World Bank, 1994, s. 9-10.

merkezi rolün tersine, iktisatçı/teknokrat, kısacası uzmanlaşmış kadrolara merkezi rol verilmektedir.³⁰

Yönetişim kavramının oluşturulması için gereken koşullardan ikincisi devletin piyasaları güçlendirici bir ortam yaratma kapasitesini geliştirmesiyle ilgilidir. Dünya Bankası' nın 1994 yılı raporuna göre; bu yönetim anlayışında devlet, bir yandan piyasa için yukarıda belirtilen dışsal ekonomileri sağlama işlevini üstlenirken, diğer yandan da yasa gücüne dayanarak piyasa için güvenli mülkiyet hakları sistemini temin etmesi ve piyasaya yapacağı müdahalelerin kapsamını açıklığa kavuşturması gerekir. Ayrıca yasal sistemin düzenlenmesi yanında devlet tarafından, bilgilerin piyasalara ve tüm kamuoyuna karşı açıklanması, şeffaflık ve belirsizliklerin ortadan kaldırılması önemlidir. Çünkü yine Dünya Bankası' na göre şeffaf hükümetlerin yokluğu, özellikle AGÜ' lerde kamu yönetiminde yozlaşma ve kamu kaynaklarının amaçları dışında kullanılarak israf edilmesi durumuna neden olmaktadır.³¹ Bu bağlamda daha çok siyaset bilimcileri tarafından yapılan tanımlamaya göre yönetim, kamusal alanın yönetiminde ve iktidar erkinin kullanılmasında yasal otoritenin kullanım biçimidir. Başka bir deyişle, kalkınma sürecinde devletin gerektiğinde oyunun kurallarını değiştirebilme kapasitesine sahip olup olmadığı ile ilgilidir.³²

Yönetişim kavramının oluşturulması için gereken koşullardan sonuncusu, devletin bu amaçla uygulayacağı reformlarını sürekli kılabilecek bir ortamın oluşturulması için sivil toplumun geliştirilmesi gereği ile ilişkilendirilmektedir. Burada sivil toplum, kalkınma sürecinin temel aktörleri olarak kabul edilen piyasa ile kamusal alanda faaliyet gösteren STK' lardan oluşmaktadır. Çünkü piyasanın üreticiler olarak karar alma mekanizmalarına dahil edildiği kalkınma sürecine, STK' ların da kamu hizmetlerini tüketenlerin temsilcileri olarak katılımı gerekmektedir. Bu anlamda tüketicilerin etkili bir söz hakkına sahip olması, yerel düzeyde katılım mekanizmalarının gerçekleştirilmesini ve özellikle kalkınmaya ilişkin karar alma süreçlerinin adem-i merkezileştirilmesini gerektirmektedir.³³ Dünya Bankası' nın yönetim kavramında adem-i merkezileşme, ağırlıklı olarak verimliliği güvence altına almayı amaçlayan mali araçların geliştirilmesine yönelik bir yaklaşım olarak tanımlanmaktadır.³⁴ Karar alma mekanizmalarında adem-i merkezileşmeye yapılan vurgunun altında yatan nedenlerden biri olarak, kalkınma sürecinde piyasaların

³⁰ Deepak Lal, 1983, **The Poverty Of Development Economics**, London: The Institute Of Economic Affairs, s. 74.

³¹ World Bank, 1994, s. 12.

³² Douglass C.North, 1981, **Structure And Change In Economic History**, New York: Norton&Co, s. 145.

³³ Ayşe Tatar-Peker, s.48

³⁴ World Bank, 1992, s.22.

etkinliğini arttırmak için, kamu hizmetlerinin maliyetlerinin, sivil toplumun bir parçası olan tüketicileri de katmak suretiyle düşürülmesi gösterilmektedir.³⁵ Bu bağlamda Dünya Bankası'nın sivil topluma yaptığı vurgunun altında devletin, sosyal harcamaları toplumun yoksul kesimlerine ulaştırmak konusunda daha etkin olması zorunluluğunun olduğu söylenmekte, yoksul kesimlerin STK' lar şeklinde örgütlenmelerine destek verilmesi öngörülmektedir. Böylece bir yandan yoksul kesimlere ulaşılacağı ve STK' ların katılımının sağlanacağı, bir yandan da tüm toplumun yararına olacak şekilde, kamu hizmetlerinin en düşük maliyet ilkesine göre yerine getirileceği düşünülmektedir.³⁶ Bu anlamda yönetişimin başarısı, karar alma mekanizmalarında yer alan ve kalkınma sürecinde kazançlı ve zararlı çıkabilecek olan aktörlerin güç dengesine bağlı kabul edilmektedir.³⁷

Sonuç

Gerek neoliberal yaklaşımların gerekse yönetim kavramının dayandığı devlet anlayışı, ulus-devletlerin karar mekanizmalarında merkezi rol üstlendiği uluslararası sermaye birikim sürecinin 1970' li yılların başından itibaren krize girmesi ile birlikte değişen konjonktürün yeni koşullarına göre biçimlendirilmeye başlanmıştır. Bu biçimlendirmede, küreselleşme sürecini oluşturan söz konusu koşulların, ulus-devletlerin küreselleşen sermayeyi kontrol etmek konusunda giderek zorlanmasına neden olduğu, dolayısıyla karar mekanizmalarında uluslararası çözümlere yer verilmesi gerektiği noktasına gelinmiştir. Bu bağlamda küreselleşme sürecinin gerektirdiği karar mekanizmaları neoliberal yaklaşımın öngördüğü devlet anlayışı ile örtüşmektedir. Buna göre; devlet, sermaye birikiminin devamlılığını sağlayan, piyasa ekonomisinin şartlarının özgürce işlemesi için gereken ekonomik ve toplumsal düzeni hazırlayacak güçte, küçük ama etkin ve yansız bir icra organı gibi hareket etmelidir. Minimal devlet olarak da ifade edilen bu devlet anlayışı, söz konusu süreçte AGÜ' lere sunulan dışa açık kalkınma modellerinin ve IMF, Dünya Bankası tarafından yürütülen istikrar ve yapısal uyum politikalarının gerektirdiği devlet biçimi ile uyumludur. Buna göre AGÜ devletleri, dış talep koşullarına uygun bir biçimde, özelleştirme, kamu harcamalarının kısılması ve serbest piyasa şartlarının oluşturulması ile özetlenen istikrar ve yapısal uyum politikaları doğrultusunda gereken kurumsal ve hukuksal düzeni oluşturma işlevini

³⁵ A.M.Goetz and David O'Brien, "Governing For The Common Wealth? The World Bank's Approach To Poverty And Governance", *IDS Bulletin*, No.26, Vol.2, April 1995, s. 22.

³⁶ Mark Robinson, 1994, "Governance, Democracy And Conditionality: NGOs And The New Policy Agenda", *Governance, Democracy And Conditionality: What Role for NGOs?*, Andrew Clayton (Ed.), Oxford: INTRAC, s.38.

³⁷ S.Haggard and S.B.Webb (Ed.), 1994, *Woting For Reform: Democracy, Political Liberalization And Economic Adjustment*, Oxford: Oxford University Press, s. 8.

üstlenmektedir. Bu düzenlemeler, uluslararası piyasa şartlarına göre, yapısal uyum politikalarının gerektirdiği kurallar çerçevesinde ve piyasa ile işbirliği içinde yapılmaktadır. Dünya Bankası tarafından piyasa ile dost yaklaşım olarak ifade edilen bu devlet anlayışı, karar süreçlerini STK' ları da dahil ederek bir anlamda özelleştiren yönetim kavramı ile genişletilmiştir. Bu yeni yönetim anlayışı, piyasanın özgürce işlemesi için gereken kurumsal ve hukuksal düzeni oluşturma işlevini üstlenen devletin, bu amaçla uygulayacağı reformlarını sürekli kılabilen bir ortamın oluşturulması, başka bir deyişle sivil toplumun geliştirilmesi gereği ile ilişkilendirilmektedir. Çünkü bu anlayış, aynı zamanda devletin sosyal refah devleti politikalarını terketmesi ile boşalan kamusal hizmetlerin sivil toplum kuruluşlarının da dahil olduğu üçüncü bir alan tarafından üstlenilmesi görüşüne dayanmaktadır. Yönetişim anlayışının karar mekanizmalarına STK' ları da dahil etmesi, kamusal alandaki egemenlik haklarını özel birimlere devrederek ulus-devletlerin siyasi süreçlere müdahale etme işlevini de bir anlamda sınırlandırmaktadır. Sonuç olarak, içinde bulunduğumuz neoliberal dönemde, devlet, özellikle AGÜ devletlerinin uluslararası sistemin değişen güç dengelerine uyum sağlayacak ve karar süreçlerindeki işlevlerini sınırlandıracak şekilde yeniden tanımlanma ve yönetim gibi üst kavramlar ile biçimlendirilme yoluna gidilmektedir.

KAYNAKLAR

- Arın, Tülay. "Uluslararası Para Fonu, Dünya Bankası Ve Birleşmiş Milletler'in Kalkınma Stratejileri", **Petrol-iş Year Book For 1993-1994**, İstanbul: 1995.
- Balkan, Neşecan. 2000. "Seattle ve Washington: Kim, Neden İsyan Ediyor?", **İktisat Dergisi**, Sayı 403. s. 61-70.
- Balkan, Neşecan. **Kapitalizm Ve Borç Krizi**, İstanbul: Bağlam Yayınları, 1994.
- Başkaya, Fikret. **Az gelişmişliğin Sürekliliği**, İstanbul: İmge Kitabevi, 1991.
- Choamsky, Noam "Neoliberalism and Global Order: Doctrine and Reality", **The Economic Outlook**, <http://www.masterpage.com.pl/outlook> (8 Haziran 2000).
- Clayton, Andrew. **Governance, Democracy And Conditionality: What Role For NGOs**, Oxford: INTRAC, 1994.
- Evans, D. "The Long-Run Determinants Of North-South Terms Of Trade And Some Recent Empirical Evidence", **World Development**, Vol.15, No.5, 1987.
- Goetz, A.M. and David O'Brien. "Governing For The Common Wealth? The World Bank's Approach To Poverty And Governance", **IDS Bulletin**, No.26, Vol.2, April 1995, s. 17-26.
- Gülalp, Haldun. **Gelişme Stratejileri Ve Gelişme İdeolojileri**, Ankara: Yurt Yayınları, 1987.
- Haggard, S. and S.B.Webb (Ed.) **Woting For Reform: Democracy, Political Liberalization And Economic Adjustment**, Oxford: Oxford University Press, 1994.
- Harris, J., J. Hunter and C.M. Lewis. **The New Institutional Economics And Third World Development**, London: Routledge, 1995.
- Keyder, Çağlar. **Toplumsal Tarih Çalışmaları**, Ankara: Dost Kitabevi, 1983.
- Lal, Deepak. **The Poverty Of Development Economics**, London: The Institute of Economic Affairs, 1983.
- Leftwich, A. "Governance, The State And The Politics Of Development", **Development And Change**, Vol. 25, 1990, s. 366-367.

Marer, P. and S.Zecchini (Ed.) **The European Bank For Reconstruction And Development**, Paris: OECD, 1991.

Martinussen, John. **Society-State And Market: A Guide To Competing Theories Of Development**, London: Zed Books, 1997.

North, Douglass C. **Structure And Change In Economic History**, New York: Norton& Co, 1981.

Peker, Ayşe Tatar. "Dünya Bankası: Kalkınmacılıktan İyi Yönetim Söylemine", **Toplum Ve Bilim**, Sayı 69, 1996, s. 6-62.

Roth, G. **The Private Provision Of Public Services In Developing Countries**, New York: Oxford University Pres, 1991.

Srinivasan, T.N. "Neoclassical Political Economy, The State And Economic Development", **Asian Development Review**, No.3, 1985, s.38-58.

Wade, Robert. **Governing The Market: Economic Theory And The Role Of Government In East Asian Industrialization**, Princeton: Princeton University Press, 1990.

Wallerstein, Immanuel ve Diğerleri. 1983.**Dünya Ekonomisi, Bunalım ve Siyasal Yapılar**. Çev.Orhan Esen ve Diğerleri. İstanbul: Belge Yayınları.

World Bank, **Sub-Saharan Africa: From Crisis to Sustainable Growth**, Washington D.C: 1989.

World Bank, **World Development Report**, Washington D.C: 1994.

World Bank, **World Bank Report**, Washington D.C: 1992.

World Bank, **World Development Report**, New York: 1993.

World Bank, **World Development Report**, Washington D.C: 1988.

World Bank, **World Development Report**, Washington D.C: 1991.

World Bank, **World Development Report**, Washington D.C: 1997.

Wuyts, Marc Maureen Mackintosh and Tom Hewitt (Ed.) **Development-Policy And Public Action**, Oxford: Oxford University Press, 1992.

Yücekök, A.N, İ.Turan ve M.Ö. Alkan. **Tanzimattan Günümüze İstanbul' da STK' lar**, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, Şubat 1998.

Zarakolu, R. (Der.) **Kriz, Neoliberalizm ve Reagan Dosyası**, Dünün ve Bugünün Defterleri, Dünya Sorunları Dizisi-1, İstanbul: Alan Yayıncılık, 1985.